

Лебідь Ірина

кандидат історичних наук
Донецький національний університет імені Василя Стуса
<https://orcid.org/0000-0002-6639-6218>

Бонюк Анастасія

здобувачка 2 курсу ОС «Магістр»
Донецький національний університет імені Василя Стуса
<https://orcid.org/0009-0008-9639-840X>

Трансформаційний підхід у розбудові миру: кейс артivismу біженців

Анотація. Сучасний процес розбудови миру є складним і багатовимірним явищем. Очевидним є те, що трансформація відносин між громадами можлива через креативні шляхи будівництва діалогів і каналів донесення нових сенсів, тому мистецтво відіграє важливу роль у таких міжнародних взаємодіях.

У статті послідовно розкрито особливості сучасного розуміння розбудови миру і подано порівняльний аналіз різних підходів до трансформації конфлікту. Авторки поділяють позицію ООН про пріоритетність культури як складової сталого розвитку й важливого інструмента сприяння мирним процесам, акцентуючи увагу на ролі мистецтва в переосмисленні збройного конфлікту. У статті проаналізовано відмінності механізмів впливу мистецтва й активізму на конфліктне середовище та приділено увагу перспективам використання активістського мистецтва у конфліктному врегулюванні на етапі підтримання миру, встановлення миру і миробудівництва. У ході дослідження зроблено висновок про вірогідність позитивного ефекту артivismу саме під час стадії миробудівництва і примирення. Авторками здійснено спробу окреслити основні напрями залучення артivismу біженців до процесів розбудови миру, а також визначити його потенціал для конфліктного врегулювання і примирення.

У статті описано сучасну тенденцію залучення до процесів розбудови миру широкого кола стейкхолдерів за принципом «знизу вгору», тому артivism біженців охарактеризовано як одну з варіацій симбіозу мистецтва і гібридного миробудівництва. Артivism розглядається як багатоплановий феномен і складний інструмент впливу на сучасні міжнародні конфлікти, що використовує творчі практики для деескалації напруги, відновлення діалогу та участі в мирних процесах, мобілізуючи емоції та колективну участь.

У статті надано оцінку наявних ініціатив з підтримки митців-біженців і переміщених осіб за рівнями скоординованої реакції на їх проблеми. Розкрито роль митців-біженців у суспільствах, що їх приймають, підкреслено вплив артivismу біженців на конфліктне врегулювання й виділено специфічні його функції, проілюстровані відповідними кейсами. Наголошено на складності умов реалізації артivismу в цілому й артivismу біженців зокрема, однак підкреслено, що артivism є універсальним інструментом позитивної зміни соціальної динаміки в суспільствах, які приймають біженців, а також каталізатором трансформаційних процесів під час і після збройного конфлікту. Зроблено висновок про значний потенціал артivismу: він привертає увагу до проблем, впливає на громадську взаємодію та публічний простір, створює альтернативні платформи для діалогу, формує спільні наративи, зменшуючи соціальну поляризацію і створюючи умови для поступового примирення.

Ключові слова: артivism; мистецтво; біженці; трансформаційний підхід до миробудівництва; збройний конфлікт; розбудова миру; врегулювання конфліктів; митці-біженці; переміщені особи.

Актуальність теми дослідження. Безпекова ситуація у світі в 2024–2025 рр. погіршилася, про що свідчить масштабування насильства, загострення конфліктів у різних регіонах і низький рівень успіху в мирних процесах. Згідно з даними SIPRI за 2024 р., незважаючи на зменшення кількості місць, у яких відбувалися збройні конфлікти, оціночна загальна кількість смертей зросла і стала найбільшим показником за період 2018–2024 рр. [1, с. 2]. На рекордні 9,4 % зросли і військові витрати в 2024 р., сягнувши свого історичного апогею, зафіксованого SIPRI [1, с. 4]. Регіоном з найбільшою кількістю смертей, пов'язаних з конфліктом, стала Європа, хоча до початку повномасштабного російського вторгнення в Україну вона мала найнижчий рівень у світі [1, с. 2]. З іншого боку, Європа, як США і Канада, залишається своєрідним «магнітом» для тисяч біженців і переміщених осіб.

Global Human Overview 2025 акцентує увагу на несприятливій гуманітарній ситуації у світі в цілому, адже конфлікти підживлюють вимушене переміщення людей, особливо у зв'язку з найбільш кровопролитними війнами в Україні та Судані. Так на середину 2024 р. 123 мільйони людей були примусово переміщені зі своїх домівок через переслідування, конфлікти, насильство, порушення прав людини, а кількість біженців зросла до 43,7 мільйона осіб [2, с. 13]. Зауважимо, що екологічний фактор також негативно впливає на міграційні процеси, але цей аспект не є предметом цього дослідження.

Описана вище ситуація актуалізує проблему надання притулку в безпечних країнах і на фоні зростання популярності ультраправих політичних сил в Європі та США підсилює загрозу соціальних конфліктів. Серйозним завданням є необхідність адаптації підходів до трансформації конфліктів у сучасних умовах, і не менш гостро постає питання ефективності зусиль з розбудови миру в зонах конфліктів, адже від успіху миробудівництва залежить повернення біженців і переміщених осіб додому. Кейс Сирії демонструє цю кореляцію: через рік після падіння режиму Б.Асада 1,2 мільйона біженців і 1,9 мільйона переміщених осіб повернулися в Сирію [3]. Отже, необхідно з'ясувати, що може бути універсальним інструментом позитивної зміни соціальної динаміки у суспільствах, які приймають біженців, а також каталізатором трансформаційних процесів під час і після збройного конфлікту.

На думку авторок статті, мистецтво створює бажаний ефект: воно може вийти за рамки простого схвалення та сприяти соціальному зціленню й емпатії. Мистецтво допомагає нам ділитися особистим досвідом та емоціями, співчувати й розуміти життя інших. Творчість митців у поєднанні з активістськими ініціативами створює альтернативні варіанти впливу на сторони конфлікту і залучення їх до спільних емоцій і практик. Саме симбіоз мистецтва й активізму позначають як «*артивізм*» – напрямок у мистецтві, який через творчість просуває ідеї протесту й соціальних змін. Цей неологізм стосується соціальних і політичних художників-активістів, а також мистецтва, що використовується громадянами як інструмент політичного чи соціального самовираження [4, с. 6–7].

Артивізм тяжіє до реальних змін, тому його часто описують як політизоване мистецтво, що прагне поширити принципи мирного співіснування, свободи та рівності, спричинити порушення певного порядку або досягти загальнополітичних, екологічних, економічних змін. Втім, у контексті конфліктного врегулювання й розбудови миру артивізм є багатшаровим складним феноменом. Він використовує творчі практики для деескалації напруги, відновлення діалогу та мирних процесів, мобілізуючи емоції та колективну участь у постконфліктних суспільствах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для розуміння прикладного характеру артивізму необхідно звернутися до концепції постліберального миру та підходів до трансформації конфліктів. *Постліберальний мир* (англ. Post-Liberal Peace) стає реальністю сьогодення і є доволі популярною концепцією розбудови миру серед західних дослідників, адже має в основі «гібридні форми миру», які поєднують місцеві ініціативи і міжнародну миротворчість. Він вимагає застосування етичного підходу з урахуванням локальної культури, що відкриває широкі можливості для митців. У роботах О.Річмонда і О.Мітчел описана складність, мінливість, крихітність сучасних мирних процесів і пояснена доцільність гібридного миробудівництва з урахуванням культурного контексту і питань ідентичності під час прийняття політичних рішень, поєднанням підходів миробудівництва «зверху вниз» і «знизу вверху», міжнародних норм і місцевих практик, широким залученням місцевих структур управління, реалізацією громадських ініціатив для різних верств населення, співпрацею з регіональними та міжнародними організаціями [5; 6].

Концепція Е.Азара про затяжний соціальний конфлікт (англ. Protracted Social Conflict) передбачає управління конфліктом і його поступову трансформацію [7]. Затяжні соціальні конфлікти є тривалою та часто насильницькою боротьбою спільнот за такі основні потреби, як безпека, визнання та прийняття, справедливий доступ до політичних інститутів та економічна участь [8]. Вони є дуже складними та динамічними, і, відповідно, їх трансформація потребує часу і наявності колективної свідомості. У своїх роботах Азар звертається до постколоніальної історії держав для розуміння минулого і можливості пошуку спільного майбутнього, розглядаючи переважно багатосторонні суспільства з домінуванням однієї спільноти, яка часто ігнорує потреби інших, породжуючи розчарування та поляризацію. У цьому контексті артивізм є важливим інструментом для подолання ненависті та дискримінації. Азар Е. стверджує, що всі люди прагнуть задовольнити свої (колективні) потреби через свою колективну ідентичність, і єдиний вихід – усунення структурних умов конфлікту шляхом реформування нерівних відносин між групами та державою, задоволення основних людських потреб і сприяння сталому миру [9; 10]. Онуф Н. у роботі «The World of our making» навпаки доводить, що ідентичності не є фіксованими, а будуються соціально та трансформуються через певні спільні практики взаємодії з іншими [11]. Держави, організації, індивіди та соціальні структури формують один одного, постійно впливаючи один на одного, що може призвести до зміни контекстів або конфліктів між різними акторами заради спільної цілі. В обидві ці концепції безпосередньо інтегрується артивізм як інструмент креативного вирішення конфліктів.

Трансформаційний підхід Й.Гальтунга фокусується на ідеї подолання прямого, культурного і структурного насилля й поетапній розбудові миру шляхом аналізу культурних та соціальних структур для створення суспільств, для яких мир є цінністю [12; 13]. Для Дж.П. Ледераха розбудова миру є

тривалим багатовимірним реляційним процесом, трансформацією передусім соціальних відносин, спрямованою на досягнення справедливого і стійкого миру в довгостроковій перспективі [14]. Він пропонує відновлення зруйнованих відносин через діалог, емпатію та довгострокове залучення [15], що можна здійснити за допомогою артivismу.

У контексті розбудови миру окремі практики артivismу досліджені переважно іноземними науковцями, але узагальненої роботи немає. Лише кілька робіт було написано з соціально-наукової перспективи або включення мистецтва й артivismу в комплексні дослідження про соціальні рухи чи міграцію (П.Ларжилер, Л.Стеценко, А.Тормахова, С.Шнайдер). Наприклад, питанню захисту митців-біженців та їх інклюзії в США, ЄС і Британії присвячене дослідження Р.Язаджі [16]. Українські наукові розвідки зосереджені на кейсах артivismу в Україні періоду російсько-української війни, особливо після 24 лютого 2022 р. Артivism біженців як важливих учасників процесів розбудови миру або трансформації збройного конфлікту не був предметом дослідження в Україні.

Метою статті є окреслити основні напрями залучення артivismу біженців до процесів розбудови миру, а також визначити його потенціал для конфліктного врегулювання та примирення.

Викладення основного матеріалу. Як було зазначено вище, сучасний процес розбудови миру є складним і багатовимірним. Очевидним є те, що трансформація відносин між громадами можлива через креативні шляхи будівництва діалогів і каналів донесення нових сенсів у спільне співіснування. Відповідно таким «мостом» є культура. Всесвітня конференція ЮНЕСКО з культурної політики і сталого розвитку MONDIACULT 2025 за участі представників понад 160 держав акцентувала увагу на необхідності пріоритизації культури як складової політики сталого розвитку й кризового реагування, фактично підкресливши: культура є рушійною силою діалогу на користь миру і позначена як окрема сфера в межах порядку денного розвитку ООН [17]. Нематеріальне підкреслює важливість спільних ідей, норм, ідентичності, соціальних і культурних практик для розуміння міжнародних відносин. Так актуалізується роль культурної дипломатії, яка є інструментом державної зовнішньополітичної стратегії.

Артivism, навпаки, у більшості випадків пропонує продукт, створений незалежно. Саме сучасні тенденції спонукають до поширення більш демократичних і креативних художніх практик, нетрадиційних і ситуативних форм, які створюють «вірусний» ефект у глобальному комунікаційному просторі, обходячи урядовий контроль (меми, перформанси, театральні постановки, флешмоби тощо). Поступово такі прояви артivismу стають частиною політичного дискурсу внаслідок проактивної позиції самих митців або дій окремих груп, громад чи осіб, які мають значний авторитет або велику аудиторію. У подальшому використання їхнього імені та впливу може перетворитись у співпрацю з державними органами для спільних проєктів, в тому числі заради висвітлення глобальних проблем людства, запобігання конфліктам, примирення та сприяння мирним процесам.

Трактування ролі артivismу в конфліктному середовищі та його подальша трансформація як інструменту лежить у розумінні його головних складових – мистецтва та артivismу. *Мистецький підхід у миротворчій діяльності* означає вихід за межі повсякденності. Твори заохочують думати вільно, нестандартно, креативно, замість того, щоб залишатися в межах традиційного дискурсу. Мистецтво виявляє та репрезентує конфлікт. Воно відіграє роль лінзи висвітлення конфлікту через інформування суспільства про його існування і стадії розвитку, створюючи у глядача потенційний акт трансформації конфлікту, що викриває його структуру. Поруч із глибоким усвідомленням щодо часових і просторових меж конфлікту, основних його учасників і логіки подій, інструментів впливу і засобів спротиву, проблем, з якими стикаються учасники конфлікту залучається естетичний підхід. Він змушує глядача зробити певну дію. Так конфлікти стають «видимими» і вільним від базового безпекового дискурсу, що панує в суспільстві. Наступні дії охоплюють залучення аудиторії за логікою ланцюгової реакції: від мемів у соціальних мережах, маніфестів і акцій підтримки чи протесту до локальних рішень із залученням мистецтва як майданчика для діалогу й примирення.

Артivism по суті є протестною комунікацією. Він дозволяє позначити проблеми, які дійсно турбують суспільство, виявити «сліпі плями» конфлікту і дисфункціональність його структурних елементів. Протестні рухи через альтернативні методи демонструють суспільству реальність, яку воно інакше не могло би сконструювати. Артivismські практики, якщо не виходять за межі законності, можуть сприяти «зціленню» суспільства, дозволяючи маргіналізованим голосам бути почутими. Це позиціонується як *артivismський підхід до трансформації конфліктів*, в тому числі міжнародних, адже мистецтво не лише сприяє усвідомленню проблеми, представляє «невидиме» в проблематиці подій, виводить «на поверхню» найбільш болючі аспекти конфлікту, а й сприяє утвердженню у аудиторії думки про необхідність трансформації конфлікту заради майбутнього.

Артivism як поєднання мистецтва й артivismу черпає ідеї, енергію та натхнення з самого конфлікту і його складових. Коли таке мистецтво залучається до трансформаційної діяльності, відбувається творчий діалог у міжнародній комунікації та відповідно передача послання і створення нових сенсів через креативні формати і трансцендентні підходи.

Варто наголосити, що *артivism по-різному діє на певних стадіях розбудови миру*.

На стадії підтримання миру (англ. «peacekeeping») результат використання мистецтва активістів має мінімальний або навіть негативний ефект. Неможлива естетична інтервенція в умовах, коли суспільство

тоне у негативних емоціях, дезінформації, заангажованості думок. З іншого боку, можна демонструвати твори мистецтва на міжнародну аудиторію, що і здійснюють митці-біженці.

У встановленні миру (англ. «reasetmaking») артivism відіграє роль емоційного і шокуючого каналу комунікації та спільної відповідальності за подальшу ескалацію конфлікту. Неправильно недооцінювати потенціал митців або вимагати конкретних результатів. Мистецькі ініціативи рухаються в напрямку випробування моделі співіснування поза логікою розділення: воно містить елементи кожної сторони конфлікту, викликаючи перші спільні точки діалогу, де конфлікт, безсумнівно, ще продовжує існувати. У конфліктних ситуаціях такі методи можна поєднувати з іншими питаннями, такими як опрацювання травми, соціальна та гендерна рівність, екологічні наслідки конфлікту, які можна ставити як перші питання порядку денного у переговорах.

Миробудівництво (англ. «peacebuilding») є найбільш сприятливим «грунтом» для артivistських практик. На цьому етапі розбудови миру конфлікт вже трансформується в нову фазу, тому потенціал митців сприяти миротворчим зусиллям більший, ніж часто вважається, особливо якщо його використовувати скоординовано для нових спільних ініціатив і проєктів. Отже, в конфліктному середовищі роль артivismу варіюється від зцілення від травм, побудови діалогу і створення майданчика для комунікації до поступового примирення і трансформації культури насилля.

Митці не входять до основних цільових груп проєктів мирних угод, дорожніх карт миробудівництва і планів післявоєнної відбудови, однак у зазначені рамкові документи все частіше додаються розділи, присвячені програмам підтримки й залучення найбільш вразливих і навіть маргіналізованих категорій населення, серед яких біженці та вимушено переміщені особи. Відтак *митці, які є переміщеними особами або мають статус біженця*, – це особливі стейкхолдери процесів розбудови миру, що входять у категорію осіб, названу ЮНЕСКО досить узагальнено як «працівники культури, які перебувають в групі ризику» (англ. «at-risk cultural workers») [18]. Дослідниця Р.Язаджі використовує ширшу дефініцію – «митці та професіонали, які переміщені та перебувають в групі ризику» (англ. «at-risk and displaced artists and professionals») [16]. В обох випадках ці люди сприймаються як постраждала сторона, що потребує захисту, а не як активний учасник процесу розбудови миру або трансформації конфлікту.

Скоординовану реакцію на їхні проблеми можна розглянути за трьома рівнями (механізмами):

1) *правовий і політичний рівень*: реформування для зміцнення прав на свободу вираження поглядів і пов'язаних з ними прав, враховуючи свободу творчості, а також розробка рамок для екстрених віз і протоколів культурного захисту;

2) *гуманітарний рівень*: надання житла, консультативної, логістичної, фінансової, психологічної підтримки і допомоги;

3) *культурний рівень*: надання підтримки та послуг тим, хто мусить залишити своє поточне місце проживання у вигляді забезпечення можливості для продовження мистецької практики через надання притулку, доступу до ресурсів і платформ для переміщених творчих працівників, щоб вони могли зробити свій внесок у громади, що їх приймають [16, с. 29; 18, с. 281].

Останній, третій механізм створює умови та простір для самовираження митців і дозволяє їм розкрити власний потенціал далеко від Батьківщини. Доволі часто такі митці мають активну громадянську позицію, і їхня творчість перетворюється на артivism.

Існують різні ініціативні програми підтримки митців-біженців і переміщених осіб. Найбільш масштабними і відомими серед діячів культури є *Тимчасові міжнародні ініціативи з переселення* (англ. Temporary International Relocation Initiatives, або скорочено TIRI). TIRI спрямована на задоволення нагальних потреб у захисті фахівців культури, що перебувають у групі ризику через академічну модель переїзду до університету для проходження спеціалізованих курсів або стажування, або TIRI пропонує модель підтримки, що базується на муніципалітетах, та модель резиденції, що забезпечує творчий простір та спільноту, в яких митці можуть продовжувати творити [18, с. 281]. Так 24 міста в Нідерландах об'єднані за програмою «Місто-притулок», а група юристів Avant Garde Lawyers пропонує інноваційні юридичні стратегії та представництво для митців, які стикаються з ризиками [18, с. 281].

Одна з найбільш відомих і масштабних подібних ініціатив – *Програма резиденції «Безпечний притулок для художників Нью-Йорка»* (англ. The NYC Artist Safe Haven Residency Programme). Вона розроблена для розміщення та підтримки міжнародних митців, яких переслідують за політичними поглядами, етнічною або релігійною приналежністю, гендерною ознакою, а також тих, хто був вимушено переміщений, митців, які потребують перепочинку від небезпечних ситуацій, або митців з країн, що переживають активний насильницький конфлікт. Програму резиденції очолює коаліція з шести організацій: Artists at Risk Connection, Residency Unlimited, Westbeth Artists Housing, Tamizdat, Artistic Freedom Initiative та ArtistSafety.net. [16, с. 25]. Міжсекторальна співпраця зазначених організацій побудована таким чином, що «кожна організація-член зобов'язується застосовувати унікальний набір навичок, що використовують її знання, досвід та ресурси» (надання житла, юридичних послуг, доступу до психосоціальної підтримки, створення умов для творчого та професійного розвитку і можливості для нетворкінгу, залучення до життя громади тощо) [16, с. 25].

Міжнародна мережа міст-притулків (англ. The International Cities of Refuge Network, або ICORN) – це найбільша глобальна мережа міст і регіонів, що надає тимчасове житло письменникам, художникам,

музикантам і журналістам у 87 містах США, країн Європи та Латинської Америки [18, с. 281]. Мережа взаємодіє не лише з ЮНЕСКО, а й з такими неурядовими організаціями, як PEN International і його осередками, Reporters without Borders (RSF), ProtectDefenders (PD), Arts Right Justice, Al Mawred, Artists at Risk Connection (ARC), Scholars at Risk, Frontline Defenders, DefendDefenders, Freemuse [19]. З 2010 р. ICORN виконує низку проєктів з Європейським парламентом і Європейською комісією в межах ініціативи глобальної системи надання притулку для тих, хто захищає права людини [19]. Зі списку понад 300 осіб, підтриманих ICORN, більшість себе позиціонує як артивісти. Серед них немає українських громадян, але мережа має чітку проукраїнську позицію й активно долучає митців з України до своїх заходів.

Отже, станом на 2025 р. можна констатувати наявність усталених рівнів взаємодії різних стейкхолдерів для створення безпечного середовища для діячів культури і митців, які є біженцями або вимушено переміщеними особами.

Розглянемо роль митців-біженців (представників артивізму) у суспільствах, що їх приймають, і спробуємо визначити ступінь їхньої залученості в процеси постконфліктного врегулювання. Функціонал артивізму представлений нижче у таблиці 1.

Таблиця 1

Функція	Опис механізму реалізації функцій через артивізм біженців і переміщених осіб
Інформативна	<ul style="list-style-type: none"> - Інформування про конфлікт з висвітленням соціально-політичного, економічного та культурного контексту в країні походження митців-біженців і переміщених осіб; - інформування про права людини та їх порушення, психоемоційний, фізичний, матеріальний стан, умови митців-біженців і переміщених осіб у країні-донорі та країні-реципієнті; - інформування про ставлення до конфлікту за кордоном
Комунікаційна	<ul style="list-style-type: none"> - Альтернативна комунікація про складне, суперечливе й проблематичне (для свідомого розуміння реального досвіду людей, що перебувають у збройному конфлікті); - комунікація про стереотипи (усвідомлення, аналіз, зміна, зменшення їхнього впливу) щодо самих митців-біженців і переміщених осіб, країну їхнього походження і країну-реципієнта; - критика окремих осіб, груп, організацій, але передусім виклик урядовим нарративам і можлива похідна від неї дискусія; - вплив на наявні наративи в суспільстві та формування нових наративів; - переосмислення публічного дискурсу і сприяння його зміні; - адвокація країни походження і країни приймання митців-біженців і переміщених осіб всередині країн і за кордоном
Організаційна	<ul style="list-style-type: none"> - Створення символічних просторів для діалогу і примирення (твори або місце їх демонстрації перетворюються на простір для діалогу без конфронтації); - розширення кола стейкхолдерів: маргіналізовані голоси можуть бути почуті; збільшення представництва громадськості й категорій осіб, безпосередньо не включених у процес конфліктного врегулювання; - реалізація творчого потенціалу митців-біженців і переміщених осіб
Інтеграційна	<ul style="list-style-type: none"> - Інтеграція творчих продуктів біженців-митців у публічний простір; - взаємодія біженців-митців з творчими спільнотами і створення спільних проєктів та ініціатив; - розвиток креативних індустрій через проєкти митців-біженців і переміщених осіб, що може мати комерційний ефект для самих митців зокрема і економіки громади, міста, регіону, країни загалом
Емоційна	<ul style="list-style-type: none"> - Звернення до емоцій і колективної пам'яті у країні приймання митців-біженців і переміщених осіб, країні походження та в країнах поширення творів митців; - сприяння емпатії у широких верств населення; - розвиток толерантності й міжкультурної компетентності у споживачів культурного продукту
Терапевтична	<ul style="list-style-type: none"> - Перетворення травм на творчість, що допомагає громадам працювати з колективним болем через художню експресію, зменшуючи ризик трансформації гніву в помсту; - адаптація митців-біженців і переміщених осіб до нових умов через творчість
Трансформаційна	<ul style="list-style-type: none"> - Ненав'язливе сприяння розвитку культури діалогу та міжкультурній комунікації з метою активізації позитивної зміни соціальної динаміки у суспільствах; - стимулювання, започаткування і розвиток меморіальних ініціатив зі створення музеїв, цифрових архівів, інтерактивних карт і спільних проєктів історичної політики і політики пам'яті; - сприяння культурі ненасилля і потенціал для вбудовування в перехідне правосуддя та освіти в галузі миру

Проілюструємо кілька функцій артивізму біженців кейсами.

Прикладом використання активістського мистецтва у переосмисленні кордонів соціального конфлікту й розповіді про взаємодію біженців з новим середовищем став фільм «Історія не помре» (англ. The Story Won't Die). Документальний фільм 2021 року, знятий американським кінорежисером Девідом Генрі Герсоном та продюсером Одессою Рей, розповідає про людські пригоди кількох

сирійських митців-біженців (музиканти, художники-візуалісти, режисери, брейкдансери) [20]. Головні герої показані у наметах і студіях. Частина з них прибула на береги Лесбосу на плаву, а інші – міжнародні попзірки, які виростили в таборах для біженців. По суті це історія про колективну боротьбу за вираження хаосу переміщення та пошуку відповіді на питання: «Як Ви думаєте, який статус має біженець, коли його маргіналізує не лише власна країна, а й увесь світ?» [21]. Фільм транслювався на платформах «Apple TV», «Google TV», «Amazon Prime Video» і отримав багато схвальних відгуків.

Палестинська поетеса, драматург, фотограф і активістка Дарін Татур, відзначена данською премією Карла Шаренберга і нагородою OXFAM Novib/PEN за свободу слова, представила у 2022 р. свою п'єсу «Мій загрозливий вірш» (*швед.* Min hotfulla dikt) [22]. П'єса розповідає особисту історію Дарін, яка була ув'язнена за вірш про життя палестинців в Ізраїлі та описує ситуацію з правами людини на тлі війни Ізраїлю з угрупованням ХАМАС. Цікавим є те, що в низці європейських країн «Мій загрозливий вірш» було поставлено у співпраці з єврейською театральною художницею Ейнат Вайцман [22]. Цей кейс демонструє, як артivism не лише створює ексклюзивний наратив, не популярний у політичному дискурсі, а й модерує діалог між представниками сторін конфлікту і світовою громадськістю.

Ще одним не менш цікавим артivistським проектом про біженців є серія знімків «Життя на борту пошуково-рятувального судна MV Aquarius» (англ. Life on board search and rescue ship, MV Aquarius) 2016 р. фотожурналістки Альви Вайт, представлене на виставці премії Taylor Wessing Photographic Portrait Prize 2017. На портреті «Дехто виживає. Тисячі гинуть» (англ. Some Survives. Thousands die.) фотограф зобразила рятувальне судно в Середземному морі, що перевозить біженців. Глядач бачить тих, хто вижив і спить на борту, але це має вигляд невпізнаної маси тіл, скупчених разом і загорнутих у сірі ковдри після того, як їх кілька годин тому врятували [23]. Фото апелює до почуттів людей і має викликати емпатію до біженців, які ризикували своїм життям, здійснюючи небезпечну подорож до Європи.

Артivism біженців не лише звертається до емоцій і висвітлює трагічні сюжети, але й демонструє позитивні зміни у соціальній динаміці в суспільствах, що приймають переміщених осіб. З нагоди Всесвітнього дня біженців у 2023 р. на відкритті Форуму «Іспанія з біженцями» (м. Мадрид) УВКБ ООН представило акцію #GuernicaRefugiado у Círculo de Bellas Artes [24], спрямовану на привернення уваги до мистецтва як комунікаційного та інтеграційного інструмента. У роботах митців біженцями є ті, хто живе в Герніці, відомій картині Пабло Пікасо. Була переосмислена історія персонажів картини, які в цьому випадку змогли втекти та знайти притулок в інших містах. До події долучилися Ірина Колеснікова, українська художниця; Юсеф Аль Дубай, письменник з Ємену; Лаура Солано, художниця колумбійського походження; Монаф Андіві, художниця з Сирії; Татех Лехбіб; Джавад Сабери, репер з Афганістану та багато інших. Вони ділилися власним досвідом переміщення, репрезентували історії біженців у власних країнах й розповідали про творче життя за кордоном, далеко від Батьківщини. Під час Форуму «Іспанія з біженцями» митці-біженці організували спільні перформанси. Наприклад, кілька художників-біженців з України, Афганістану, Ємену, Сирії, Буркіна-Фасо, Колумбії, що на той момент перебували в Іспанії, взяли участь у створенні своїх #GuernicaRefugiado з власної особистої, культурної точки зору та досвіду вигнання [24], продемонструвавши присутнім історію випробувань, адаптації та інтеграції в нових країнах.

Провідним символом у митецькому артivismі біженців є вокзали та аеропорти. «Мистецький потяг» – це унікальний виставковий поїзд із виділеними галерейними просторами, який є складовою фотовиставки «Мужність нації» [25]. Два вагони «Мистецького поїзда» перетворилися на інтерактивну виставкову залу, де кожен крок супроводжується світлом і музикою. Цей потяг подорожує всією країною, від лінії фронту до найвіддаленіших куточків Західної України. Фотовиставка пропонує відвідувачам уявлення про Україну після повномасштабного вторгнення 2022 р. і наповнена історіями українців, серед яких багато внутрішньо переміщених осіб. Крізь призму Говарда Г. Баффета, голови та генерального директора Фонду Говарда Г. Баффета експозиція демонструє мужність, стійкість і відданість українського народу, який твердо стоїть за демократію та свободу [26]. Творче натхнення для концепції проекту належить його куратору Мухаммеду Мухайсену – всесвітньо відомому фотографу, дворазовому лауреату Пулітцерівської премії, фотожурналісту «National Geographic» і голові фонду «Everyday Refugees» [27], який через свій об'єктив розповідає хроніки життя біженців по всьому світі.

Найкраще розуміє ситуації, з якими стикається емігрант, сам митець із таким досвідом. Культурний представник артivismу – Ай Вейвей, китайський дисидент, який сам вимушений був покинути рідну країну через переслідування уряду і знайти нову домівку в Португалії [28]. Починаючи життя з нуля, митець звертається до типових проблем вимушених переселенців. «Хороші паркани – хороші сусіди» (англ. Good Fences Make Good Neighbours) – інсталяція на тему глобальної міграційної кризи, що проходила з 12 жовтня 2017 р. по 11 лютого 2018 р. в публічних місцях Нью-Йорка у формі галерейних експозицій і документальних фільмів з історіями іммігрантів з різних країн [29]. Саме це місто свого часу стало домівкою для тисяч емігрантів. Основна частина згаданої інсталяції складалася з оцинкованої м'якої сталі та дзеркально відполірованої нержавіючої сталі, що використовується для створення «огорож», що обмежують можливості для пересування через певні території міста. Використання чорної

сітки, розвішаної на ліхтарних стовпах та на автобусних зупинках, створювали образи витіснення та обмеження доступу, щоб кожна людина змогла відчути себе мігрантом.

Інша робота цього періоду «Човен» (англ. The Weiwei boat) – гігантська чорна конструкція, що зависла в повітрі, зображувала два довгі ряди тіл, схожих на вугільні манекени – безликі, безстатеві, – що сиділи одне навпроти одного, а їхні тіла були надуті рятувальними жилетами [23]. Одні нахилилися, інші відкинулися назад, немов безладний ряд доміно. Вони сидять на надувному рятувальному човні, його легко сплутати з двома балістичними ракетами, що скидають своїх безпорадних пасажирів у забуття. Це уособлює розлуку з рідними і психологічний стан іммігранта. Загалом інсталяції та перформанси Ай Вейвєя, митця-емігранта, створюють сильний емоційний ефект; вони є творчою відповіддю на міграційну кризу, латентні конфлікти і хаос війни, піднімаючи важливі питання для широкої дискусії про війну і мир, демократію і тиранію, права людини і цінність людського життя.

Таким чином, артivism біженців дозволяє висвітлити соціально-політичний і культурний контекст конфліктів, використовуючи різноманітні творчі прийоми й канали комунікації від медіа та цифрових платформ до нових майданчиків взаємодії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Мистецтво завжди було вираженням національних культур і традицій, відіграючи фундаментальну роль у налагодженні міждержавних зв'язків та об'єднанні людей для конструктивного діалогу з метою побудови взаємної довіри. Воно було потужним ресурсом для боротьби з колоніалізмом, розвитку національної ідентичності, створення регіональних альянсів або просування мирних ініціатив у конфліктних регіонах.

Ідея залучення в конфліктне врегулювання всіх прошарків суспільства, причетних до конкретної проблеми, не є новою, і сучасні кейси демонструють ефективність цього підходу. Артivism біженців може виконувати низку функцій, розвиваючи толерантність і вміння зрозуміти інших. Він наштовхує на символічне переосмислення кордонів, створення програм адаптації та інтеграції митців, збереження в інформаційному полі теми збройних конфліктів, а також акцентує увагу на проблемах, формує наративи і сприяє переосмисленню дискурсу.

Не ідеалізуючи артivism загалом і артivism біженців як універсальний інструмент у конфліктному врегулюванні, варто наголосити на складності умов їх реалізації. По-перше, довгострокова стійкість переважної більшості артivistських проєктів може бути проблематичною через брак стабільного фінансування з боку уряду, меценатів, благодійників і організацій.

По-друге, будь-який мистецький твір залежить від суб'єктивного сприйняття, і ризик неправильної інтерпретації артivistських практик є високим. Артivism може розцінюватися навіть як вандалізм або несерйозний ажіотаж навколо проблеми. В експертних колах артivism здебільшого не розглядається як ефективний інструментарій трансформації конфлікту. Це пояснюється тим, що у зв'язку з широким використанням соціальних мереж і масштабуванням на різні регіони досить важко виміряти ефективність ініціатив митців, що ускладнює оцінку їхнього впливу. Як наслідок, увага громадськості може зосередитися не стільки на суті конфлікту, якому присвячений твір, скільки на формі протесту, що знижує довіру до самого повідомлення митця.

По-третє, є високою можливістю втручання у творчий процес і демонстрацію його результатів з боку урядів, особливо авторитарних. Артivism може бути використаний владою для легітимації власних наративів і делегітимації опонентів у контексті конфлікту. Крім того, в недемократичних державах застосовуються політичні репресії і закони, що обмежують свободу слова і творчості, проводяться кампанії, спрямовані проти митців і дисидентів від заборони діяльності до ліквідації мистецьких творів. Митці, які стали біженцями або переміщеними особами, залишаються об'єктами політичних маніпуляцій і пропаганди.

По-четверте, глибоко розділені суспільства можуть відкидати певні форми мистецтва, занадто складного для сприйняття або зробленого однобоко, що може посилити розкол всередині країни. У суспільствах, що постраждали від конфлікту, нормальне життя порушене, оскільки соціальні зв'язки та структури були ослаблені чи зруйновані. Саме тому необхідно залучати митців із досвідом переміщення або еміграції та місцевих митців, які краще розуміють поточну ситуацію і учасників конфлікту. Економічна нестабільність у постконфліктних регіонах також може обмежити потенціал артivismу в розбудові миру, адже фінансування мистецтва може втратити пріоритет на користь більш нагальних потреб.

Перспективи подальших досліджень феномену артivismу у міжнародних конфліктах полягають у пошуку можливостей залучити надбання артivismу на різних етапах і рівнях трансформації міжнародних конфліктів і спробувати розробити критерії вимірювання впливу конкретних ініціатив і проєктів. Втім, виходячи за межі традиційного політичного дискурсу, артivistські практики розгортають альтернативні процеси усунення певних структурних умов конфліктів і формування просторів для діалогів, одночасно кидаючи виклик усталеним наративам, які часто увічнюють насильство, сегрегацію, маргіналізацію. Використовуючи мистецтво як елемент м'якої сили держави, артivism переносить конфлікт в естетичну площину. Необхідно охопити та мобілізувати якомога ширшу аудиторію, щоб впроваджувати відповідні соціальні зміни. Використання потенціалу артivismу в трансформації конфліктів потребує балансу між креативною свободою, локальними сенсами та практичним механізмом застосування у глобальній

комунікації. Артivism по суті може перетворитися на стратегію впливу на конфлікти, адже він створює специфічний простір для їх трансформації заради майбутнього.

References:

1. «SIPRI Yearbook 2025: Armaments, Disarmament and International Security. Summary», *SIPRI*, [Online], available at: https://www.sipri.org/sites/default/files/2025-08/yb25_summary_en_v2.pdf
2. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (2024), «Global Humanitarian Overview 2025», 253 p., doi: 10.18356/9789211070538.
3. «Syrian refugee returns set to slow as donor support fades», *Reuters*, [Online], available at: <https://www.reuters.com/world/middle-east/syrian-refugee-returns-set-slow-donor-support-fades-2025-12-07/>
4. Lemoine, S. and Ouardi, S. (2010), *Artivisme: art, action politique et résistance culturelle*, Alternatives, 191 p.
5. Richmond, O.P. and Mitchell A. (2011), *Hybrid Forms of Peace: From Everyday Agency to Post-Liberalism*, Routledge, Palgrave Macmillan Limited, 227 p.
6. Richmond, O.P. (2011), *A Post-Liberal Peace*, Routledge, 288 p.
7. Azar, E. (1991), «The Analysis and Management of Protracted Social Conflict», *The Psychodynamics of International Relationships*, in Volkan, J., Montville, J. and Julius, D. (ed.), DC Heath, Lexington, Vol. 2, pp. 93 – 120.
8. Azar, E.E. (1990), «Protracted International Conflicts: Ten Propositions», *Conflict: Readings in Management and Resolution*, in Burton, J. and Dukes, F. (ed.), Palgrave Macmillan Limited, Routledge, pp. 145–155, doi: 10.1007/978-1-349-21003-9_8.
9. Azar, E.E. and Farah, N. (1981), «The structure of inequalities and protracted social conflict: A theoretical framework», *International Interactions*, Vol. 7, No. 4, pp. 317–335, doi: 10.1080/03050628108434558.
10. Azar, E.E., Jureidini, P. and McLaurin, R. (1978), «Protracted Social Conflict; Theory and Practice in the Middle East», *Journal of Palestine Studies*, Vol. 8, No. 1, pp. 41–60, doi: 10.2307/2536101.
11. Onuf, N.G. (1989), *World of our making: Rules and rule in social theory and international relations*, University of South Carolina Press, 341 p.
12. Galtung, J. (1976), «Three approaches to Peace: Peacekeeping, Peacemaking, Peacebuilding. Impact of Science on Society», *Prio Publication*, No. 25 (9), pp. 282–304, [Online], available at: https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2016/06/galtung_1976_three_approaches_to_peace.pdf
13. Galtung, J. (2004), *Transcend and transform: An introduction to conflict work*, Paradigm, 188 p.
14. Lederach, J.P. and Appleby, R.S. (2010), «Strategic Peacebuilding: An Overview», *Strategies of Peace: Transforming Conflict in a Violent World*, in Philpott, D. and Powers, G.F. (ed.), Oxford University Press, pp. 19 – 44.
15. Lederach, J.P. (2005), «The Arts and Peacebuilding: Using Imagination and Creativity», *People Building Peace II*, in Tongeren, P., Brenk, M. and Hellema, M. (ed.), Linne Rienner Publishers, pp. 283–308.
16. Yazaji, R. (2025), «Intersecting Temporalities: At-Risk and Displaced Artists in Transition (Volume 1: Scoping Review)», *On the Move*, [Online], available at: <https://on-the-move.org/resources/library/intersecting-temporalities-risk-and-displaced-artists-transition-volume-1-scoping>
17. UNESCO, «MONDIACULT 2025: Faced with global divisions. UNESCO calls for culture to be made a priority», [Online], available at: <https://www.unesco.org/en/articles/mondiaucult-2025-faced-global-divisions-unesco-calls-culture-be-made-priority>
18. UNESCO, «UNESCO Global Report on Cultural Policies. Culture: The Missing SDG. Executive summary 2025», 388 p., doi: 10.58337/IWCF6031.
19. ICORN, «International Cities of Refugee Network», [Online], available at: <https://www.icorn.org/>
20. Khalaf, C. (2022), «Si la politique meurt un jour, l'histoire des réfugiés artistes ne mourra jamais», *L'Orient-Le Jour*, [Online], available at: <https://surl.li/xivckj>
21. David Henry Gerson, [Online], available at: <https://www.davidhenrygerson.com/>
22. ICORN, «My Threatening Poem: Play by Dareen Tatour premieres in Östersund», [Online], available at: <https://www.icorn.org/stories/my-threatening-poem-play-by-dareen-tatour-premieres-in-ostersund>
23. «Not my problem? How art can make us empathise with refugees», *Medium*, [Online], available at: https://medium.com/@dda_wood/not-my-problem-how-art-can-make-us-empathise-with-refugees-1c14f34f5eae
24. ACNUR España, «UNHCR surprises with #GuernicaRefugiado at the opening of Forum Spain, linking art and solidarity», [Online], available at: <https://www.acnur.org/es-es/noticias/comunicados-de-prensa/unhcr-surprises-guernicarefugiado-opening-forum-spain-linking-art>
25. «Courage of the Nation: Exhibition on Ukrainian Railways», *Art Train*, [Online], available at: <https://arttrain.uz.gov.ua/en>
26. «Coan_exhibit», *Instagram*, [Online], available at: <https://surl.li/jmdeor>
27. «Mmuheisen», *Instagram*, [Online], available at: <https://www.instagram.com/mmuheisen/>
28. «Aiww», *Instagram*, [Online], available at: <https://www.instagram.com/aiww/>
29. «Ai Weiwei: Good Fences Make Good Neighbours», *Architecture.Au*, [Online], available at: <https://architectureau.com/articles/ai-weiwei-good-fences-make-good-neighbours/>

Lebid I., Boniuk A.

Transformative Peacebuilding Approach: the case of Artivism.

Abstract. The contemporary process of peacebuilding is a complex and multidimensional phenomenon. It is evident that the transformation of relations between communities is possible through creative ways of building dialogues and channels for conveying new meanings; therefore, art plays a crucial role in such international interactions.

The article consistently reveals the features of the modern understanding of peacebuilding and presents a comparative analysis of different approaches to conflict transformation. The authors share the UN's position on the priority of culture as a component of sustainable development and an important tool for promoting peace processes, with a focus on the role of art in rethinking armed conflict. The article analyzes the differences in the mechanisms of influence of art and activism on the conflict environment and pays attention to the prospects for using activist art in conflict settlement at the stage of peacekeeping, peacemaking, and peacebuilding. The study concluded that artivism is likely to have a positive effect during the peacebuilding and reconciliation stage. The authors attempted to outline the main areas of refugee artivism's involvement in peacebuilding processes, as well as to determine its potential for conflict resolution and reconciliation.

The study describes the modern trend of involving a wide range of stakeholders in peacebuilding processes on a bottom-up basis; therefore, refugee artivism is characterized as one of the variations of the symbiosis of art and hybrid peacebuilding. Artivism is seen as a multi-layered phenomenon and a complex tool for influencing contemporary international conflicts, using creative practices to de-escalate tensions, restore dialogue, and participate in peace processes, mobilizing emotions and collective participation.

The article assesses existing initiatives to support refugee artists, at-risk and displaced artists in terms of the level of coordinated response to their problems. It explores the role of refugee artists in host societies, highlights the impact of refugee artivism on conflict resolution, and describes its specific functions, illustrated by relevant case studies. The complexity of the conditions for implementing artivism in general and refugee artivism in particular is emphasized, however, the authors pay particular attention to the fact that artivism acts as a universal tool for positive change in social dynamics in societies that host refugees, as well as a catalyst for transformational processes during and after armed conflict. The conclusion is made about the significant potential of artivism. It draws attention to problems, influences public interaction and public space, creates alternative platforms for dialogue, forms shared narratives, reducing social polarization and creating conditions for gradual reconciliation.

Keywords: artivism; art; refugees; transformative peacebuilding approach; armed conflict; peacebuilding; conflict settlement; at-risk and displaced artists.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2025.